

Osmanlı Dönemi Kuzey Arabistanı'nda bir Arkeolojik Buluntu: Medâin-i Sâlih'teki Nabatî Güneş Saati*

An Archaeological Find from Ottoman Northern Arabia: A Nabatean Sundial from Madâ'in Sâlih**

İbrahim Oğuzhan¹ , Hakan Temir²

*John F. Healey, "A Nabataean Sundial from Madâ'in Sâlih," *Syria* 66, 1/4 (1989): 331–36.
Çalışmanın tercüme izni yazar ve yayıncıdan ayrı ayrı alınmıştır.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
²Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Tokat, Türkiye

ORCID: İ.O. 0000-0002-8304-8135;
H.T. 0000-0002-4142-6310

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İbrahim Oğuzhan,
Marmara Üniversitesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: ibrahimoguzhan2020@gmail.com

Başvuru/Submitted: 13.04.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.04.2022
Son Revizyon/Last Revision Received: 26.08.2022
Kabul/Accepted: 27.08.2022
Online yayın/Published online: 06.01.2022

Atıf/Citation: Oğuzhan, İbrahim ve Hakan Temir. "Osmanlı Dönemi Kuzey Arabistanı'nda bir Arkeolojik Buluntu: Medâin-i Sâlih'teki Nabatî Güneş Saati." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24, 1 (2023): 231-240.
<https://doi.org/10.26650/oba.1102676>

ÖZ

Bu yazı John F. Healey'in *Syria* dergisinde (cilt 66, sayı 1/4) 1989 yılında yayımladığı "A Nabataean Sundial from Madâ'in Sâlih" başlıklı makalesinin Türkçe çevirisidir. J. F. Healey'in bu makalesindeki amacı, Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesinde yer alan ve İslâm öncesi arkeolojik sit alanı olan Medâin-i Sâlih'teki (Hegra antik kenti) Nabatî güneş saatine dikkat çekmek ve Şam (Suriye) yakınlarında bulunan Zümejr'deki (الضمير) Nabatî sunağına eklentili güneş saati hakkında bilgi vermektir. Makalenin Türkçe çevirisi, Healey'in incelediği iki güneş saatini Türk okurlarına tanıtmak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Medâin-i Sâlih, Hegra, Zümejr, Nabatî sunağı, Güneş saatleri, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Eski Şark Eserleri Müzesi

ABSTRACT

The present article addresses the Turkish translation of John F. Healey's article titled "A Nabataean Sundial from Madâ'in Sâlih" as originally published in the journal *Syria* (vol.66, nr. 1/4) in 1989. J. F. Healey's purpose in writing this article was to draw attention to an important Nabataean sundial from Madâ'in Sâlih in al-Hijr (ancient Hegrà), a pre-Islamic archeological site situated in the Hejaz area of the Arabian Peninsula. Healey also referred to the Nabataean altar from Dumayr near Damascus in Syria, which has had a sundial added to it. The Turkish translation was made to introduce Turkish readers to the two sundials Healey had studied.

Keywords: Madâ'in Sâlih, Hegra, Dumayr, Nabataean altar, Sundials, Istanbul archaeology museums, Ancient Orient Museum.

Giriş

Kısa nitelikteki bu çalışmanın asıl amacı, Medâin-i Sâlih'teki (antik Hegra)¹ önemli bir Nabatî güneş saatine dikkat çekmek ve aynı zamanda Şam yakınlarındaki Zümeyr'den (الضمير) Nabatî sunağına [müştemilatı] eklentili güneş saatini tanıtmaktır.²

Nabatî Güneş Saati: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi, Envanter No. 7664 (EŞEM) (Resim 1).

Medâin-i Sâlih güneş saati, antik Hegra yerleşim alanından geçen Hicaz demiryolunun yapımı esnasında bulunmuştur.³ Bu saat, sistematik olarak kazılmamış olan bölgeden kurtarılan çok az sayıdaki eserden birisidir. Bu değerli esere ilaveten madeni paralar⁴, çanak çömlek parçaları⁵ ve bir Mısır fayans amuleti de çıkarılmıştır.⁶ H. T. Bossert⁷ tarafından Medâin-i Sâlih'ten Nabatî menşeli olarak tanımlanan bazı eserlerin gerçekte el-ULâ bölgesinden çıkarıldığı ve aslında Nabatîlere değil de Lihyânlılara ait olduğu burada kaydedilmelidir.

- 1 Strabo burasını Egra, Pliny ise Hegra olarak tanıtırken Araplar ise el-Hicr (الحجر) olarak adlandırırlar. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Hicr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* c.17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 454. Günümüzde Medâin-i Sâlih olarak bilinen bölge, Suudi Arabistan devletinin sınırları içerisinde (Çevirmenlerin notu).
- 2 Yazar, Eski Şark Eserleri Müzesi'nde çalışma izni verdiği ve fotoğrafları temin ettiği için İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sayın Alpay Pasinli'ye; 1985 yılında Medâin-i Sâlih'te yaptığı çalışmalarla alakalı destekleri için Dr. Abdullah H. Masri'ye; fotoğraf temini için Louvre'dan Mlle Annie Caubet'ye; matematik ve astronomi mevzularında destekleri için Durham Üniversitesi Fizik Bölümü'nden Dr. Richard Stephenson'a ve 1987'de İstanbul'u ziyaret etmesine yardımcı olan Durham Üniversitesi Orta Doğu ve İslâm Araştırmaları Merkezi'ne maddi desteklerinden dolayı teşekkürlerini sunar.
- 3 Kırmızı kum taşından imal edilen eser, 1910 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri envanterine kaydedilmiştir (Çevirmenlerin notu).
- 4 Antonin Jaussen ve Raphaël Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, c. 1 (Paris: Ernest Leroux), 132, 441.
- 5 Frederick Victor Winnett ve William LaForest Reed, *Ancient Records from North Arabia* (Toronto: University of Toronto Press, 1970), 50-53, 178-180, fig. 81; Peter J. Parr, Gerald Lankester Harding ve John E. Dayton, "Preliminary Survey in N.-W. Arabia, 1968," *University of London Institute of Archaeology Bulletin* 10 (1971): 23-25.
- 6 Parr, Harding ve Dayton, a.g.yer ve Resim 2.
- 7 Helmuth Th. Bossert, *Altsyrien: Kunst und Handwerk in Cypem, Syrien, Palästina, Transjordanien und Arabien (Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises III)* (Tubingen: Wasmuth, 1951), 95. Aynı hata Eski Şark Eserleri Müzesi'ndeki bazı müze etiketlerinde ve kataloglarında da tekrarlanıyor, Eski Şark Eserleri Müzesi, n.d.; örneğin, Env. No. 7659 (Bossert Nos. 1233-4), Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 2: 49, Atlas, pl. XIX, 2'den de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere güzel bir sütun parçası Medâin-i Sâlih'ten değil el-ULâ'dandır. El-ULâ malzemeleri için ayrıca bkz. Jaussen ve Savignac, "Antiquités religieuses dans l'Arabie du Nord. Un sanctuaire Lihyanite," *Revue biblique* 6 (1909): 576-592. 7659 (EŞEM) envanter numaralı eserin fotoğrafı tarafımızca çekilmiş olup, Ek 2'de okuyucuya sunulmuştur (Çevirmenlerin notu).

Resim 1. Nabatî güneş saati. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi Koleksiyonu (EŞEM), Env. No. 7664

Sütunlar, sütun başlıkları ve kırık su sarnıçları sit alanında hâlâ görülürken,⁸ Nabatî yapımı bir sütun başlığı ise Osmanlı dönemi kuyularından birinin içerisine yerleştirilmiştir.⁹ Güneş saati de dâhil olmak üzere (çok daha eskiye dayanan Mısır amuleti dışında) tüm bu öğelerin, M.S. 1. yüzyıla, Medâin-i Sâlih'in geliştiği döneme ait olduğu varsayılabilir ki sit alanını meşhur kılan mezarlar da bu döneme aittir.¹⁰

Güneş saatinin bir çizimi, Jaussen ve Savignac tarafından onu açıklayan bir çalışmayla yayınlanmıştır.¹¹ Bossert'in¹² incelemesinde küçük ve kifayetsiz bir fotoğraf görülür. Bu makalemizde yayınlanan fotoğraf, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Sayın Alpay Pasinli'nin

8 Ayrıca bkz. Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 2: 104-105, fig. 46, *Atlas*, pl. LVI, 2.

9 Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 1: 306.

10 Medâin-i Sâlih'in tarihi ve sit alanı için bkz. John F. Healey, "The Nabataeans and Madâ'in Sâlih," *Atlas* 10 (1986): 108-116.

11 Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 1: 302-304, fig. 113.

12 Bossert, *a.g.e.*, No. 1246, 362.

nazik ilgisi sayesinde temin edilmiştir. İlgili güneş saati, pek ayrıntı vermese de S. L. Gibbs'in¹³ Yunan ve Roma güneş saatleri üzerine yaptığı bir çalışmada da yer almıştır.

Güneş saati yumuşak yerel kumtaşından yapılmış ve oldukça kötü bir biçimde aşınmıştır. Çizimler oldukça idealize edilmiş olsa da, bulunduğu daha iyi durumda olup olmadığı Jaussen ve Savignac'ın çalışmasından tam olarak anlaşılamamaktadır! Nesnenin ana boyutları şunlardır: Yükseklik: 42 cm, Genişlik: 35,5 cm (max), Derinlik: 28 cm (max.).¹⁴ Tasarım olarak tipik bir Roma-Helenistik güneş saatidir.¹⁵ Zamanı gösteren yüzeyi çeyrek küre şeklinde ve 12,5 cm'lik yarıçapı, günün saatlerini belirleyen on bir çizgiyle bölünmüştür (gerçekte biraz düzensiz olsalar da, birbirlerinden eşit uzaklıkta olmaları amaçlanmıştır). Jaussen ve Savignac,¹⁶ gnomon'un¹⁷ kayıp olduğunu ima ettiklerinden ve şu anki gnomon'un orijinal olması pek muhtemel olmasa da, gnomon yatay olarak yerleştirilmişti.¹⁸ Güneş saati güneşe bakacak şekilde tasarlanmıştır ve güneşe bakan yüzü dikeydir (bu tip eski güneş saatleri genellikle alttan kesilmiş olsa da). Saat çizgilerine ilave olarak, güneş yılında belirli bir günü belirten, ön kenara paralel ve ondan 5 cm uzaklıkta tek bir gün eğrisi vardır. Bu türdeki güneş saatlerinde her gündönümü¹⁹ için bir tane ve ekinoks²⁰ için bir tane olmak üzere üç gün eğrisi bulmak daha alışagelmıştır.²¹ Sadece bir çizginin görüldüğü yer, normalde ekinoks çizgisidir.

Gün eğrisi ile alakalı matematiksel hesaplamalar, dikkatli ölçümlere rağmen tam olarak ikna edici değildir. Bu tip bir ekinoks çizgisinden, güneş saatinin tasarlandığı enlemi saptamak

-
- 13 Sharon L. Gibbs, *Greek and Roman Sundials (Yale Studies in the History of Science and Medicine, 11)* (New Haven / London: Yale University Press, 1976), bkz. dipnot 1, No. 3095, 311. Şunu vurgulamak gerekir ki güneş saati Gibbs'in *Greek and Roman Sundials*, s. 88'de belirtmiş olduğu gibi şu anda Medâin-i Sâlih'te değildir.
 - 14 Güneş saatinin İstanbul Arkeoloji Müzeleri yetkililerince bize gönderilen boyutları şu şekildedir: 43 cm yüksekliğinde, 34,5 cm genişliğinde olup kaide yüksekliği 15,5 cm'dir.
 - 15 Büyük İskender'in Persleri ortadan kaldırmasıyla birlikte Akdeniz havzası başta olmak üzere Orta Doğu, Yunan uygarlığını benimsemeye başlamıştır. Büyük İskender'in vefatı sonrası, onun ardılları tarafından kurulan krallıklar ile birlikte Orta Doğu'nun Helenleşme süreci hızlanmıştır. Helenistik dönem sonrası Akdeniz ve Orta Doğu'ya Romalılar hâkim olmuş ve Helen kültürel mirası Romalılar tarafından devam ettirilmiştir. Romalılar; Nabatîler ile askeri, ticari ve kültürel ilişki kurmuş, bunun sonucunda da Roma'dan Nabatîlere pek çok kültürel, askeri ve teknolojik unsur taşınmıştır. Dönemin teknolojik bilgi ve birikiminin bir göstergesi olan güneş saatlerini de Nabatîler, Romalılardan almışlardır (Çevirmenlerin notu).
 - 16 Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 1: 303.
 - 17 Zamanı ölçmek için düz bir yüzeye daha sonra bir yarım kürenin yüzeyine dikey olarak yerleştirilmiş çubuk/mil. "Gnomon." *Encyclopediæ Britannica*, erişim 1 Haziran 2022, <https://www.britannica.com/technology/gnomon-timekeeping-device> (Çevirmenlerin notu).
 - 18 Güneş saatine sabitlenen gnomon, müze müdürlüğünce kaldırılmış olup iş bu çevirinin yapıldığı tarihte eser üzerinde mevcut değildir. Eserin güncel resmi için Ek 1'e bakınız (Çevirmenlerin notu).
 - 19 Gündönümü, her iki yarım küre için gündüz ve gece sürelerinin kısaltmaya veyahut uzamaya başladığı tarihi belirtir. Buna göre senede iki kere tekrarlanan gündönümü, 21 Aralık ve 21 Haziran tarihlerinde gerçekleşmektedir (Çevirmenlerin notu).
 - 20 Ekinoks, her iki yarım kürede de gündüz ve gece sürelerinin eşit olduğu tarihi belirtir. Buna göre senede iki kere tekrarlanan ekinoks, 21 Mart ve 23 Eylül tarihlerinde gerçekleşmektedir. (Çevirmenlerin notu).
 - 21 Gnomon'a en yakın ve en kısa uzunluktaki eğri kış mevsimini, ortada bulunan eğri bahar mevsimini, en dişta ve en uzun olan eğri ise yaz mevsimini belirtmektedir. Davut Kaplan, "Antik Çağ'da Zaman, Konik Güneş Saatleri ve Smintheion Örneği," *Anadolu/Anatolia* 35 (2009): 90 (Çevirmenlerin notu).

kuramsal olarak basit bir konudur. Ancak bu, gnomon'un uzunluğunun bilindiğini farz eder. Daha önce de vurgulandığı gibi şimdi yerinde olan (12 cm uzunluğundaki) gnomon'un orijinal olması pek muhtemel değildir. Kürenin yarıçapı ile aynı boyutta olan bir gnomon, tasarlandığı enlemin yaklaşık 22° 39' K olduğunu ima eder (Mekke ile Medine arasında bir yerde!). 12 santim uzunluğundaki bir gnomon, tasarım yerini daha da güneye itebilirdi.

Güneş saatinin, enlemi 26° 51' K olan Medâin-i Sâlih'te kullanılmak üzere tasarlandığını farz etmek daha mantıklıdır. Buna dayanarak gnomon'un 13,48 cm uzunluğunda, yani kürenin yarıçapından bir santimetre biraz daha uzun olması gerektiği hesaplanabilir. Bu kadar dışarıda bir gnomon sorun yaratmaz ancak rekonstrüksiyon (yeniden yapılandırma) doğrusa; güneş saatinin tasarımının iyi düşünülmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Gün eğrilerinin bazı düzensizlikleri göz önüne alındığında farklı bir enlem için tasarlanmış güneş saatinden kopyalanmış olma ihtimali bulunmaktadır.²²

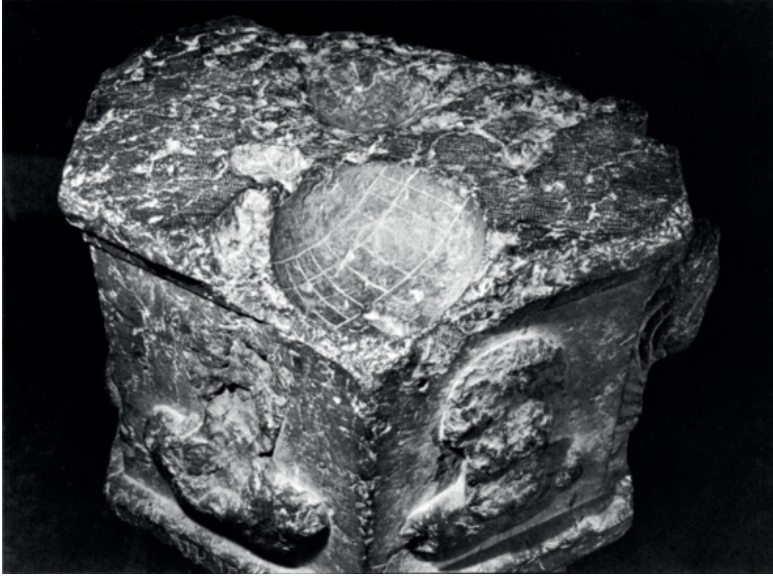
Saatin önünde 29 cm uzunluğunda ve 4,5 cm yüksekliğinde bir çerçeve içinde yazıt bulunmaktadır, Jaussen ve Savignac'ın eseri *Mission archéologique en Arabie*'ye göre açıkça “*mnš' br ntn šlm*”²³ okunmaktadır.²⁴ Kitabenin stili M.S. 1. yüzyıl tarihini teyit eder ve isim muhtemelen saatin gerçek tasarımcısı, astronomu²⁵ ya da daha az ihtimalle taş ustasından ziyade güneş saatinin sahibi veya vekilinin adıdır. Bunun gibi birçok başka saat, sahibinin veya vakfedenin adını taşır.²⁶ *Mnš' br ntn* isminin Yahudi ismi olduğu iddia ediliyor²⁷ ki bu mümkündür. İki ismin birleşimi bunu güçlü bir şekilde ima etmesine rağmen *mnš/mns'* isminin tek başına Yahudi olması zordur. Medâin-i Sâlih'teki mezarlardan birinin sahibi Yahudi'dir²⁸ ve bölgedeki Yahudilerin mevcudiyeti, Yâkût [el-Hemavî] ve diğerleri²⁹ tarafından doğrulanmıştır. Daha güneydeki Hayber, sonraki tarihte önemli bir Yahudi

- 22 Diğer bir ihtimali not edebiliriz. 10 cm uzunluğundaki gnomon ile çizgi, yaz gün dönümünü işaretleyebilir. Bir diğer komplikasyon, kürenin düzenliliği sorunudur. Jaussen ve Savignac'ın, *Mission archéologique en Arabie* I'de yüzeyin küre biçimde olduğu beyanına, ki bu durum gözlemlerimiz ve güneş saatinin tipolojisi ile desteklenmesine rağmen; Gibbs yüzeyi konik olarak sınıflandırmıştır. Bu doğru görünmemektedir. Bu durumda, saat çizgileri düzensiz (eşit olmayan) aralıklı olacaktır. Bununla birlikte kürenin biçimi kısmen ezilmiştir, bundan dolayı zamanı gösteren yüzeyinin mükemmel bir küre formundan ziyade nispeten daha az derin ve geniş olması muhtemeldir. Bu durumun hesaplamalarımız üzerinde sadece önemsiz bir etkisi olacaktır.
- 23 Transkripsiyon: *mnš' br ntn šlm*
Çeviri: Nathan oğlu Menashe, barış.
Doğrusal biçimde yazılan kitabede “*ntn oğlu mnš'*, barış” yazmaktadır. *Br* kelimesi oğul; *šlm* kelimesi ise selam yani barış anlamına gelmektedir (Çevirmenlerin notu).
- 24 Yazıt için bkz. Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 1, Nabataean Inscription No. 172bis, 242-243; Mark Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik III (1909-1915)* (Gießen: J. Ricker, 1915), 3: 87-88.
- 25 Jaussen ve Savignac, a.g.yer.
- 26 Gibbs, *Greek and Roman Sundials*, 87-88.
- 27 Jaussen ve Savignac, a.g.yer.; Jean Cantineau, *Le nabatéen II*, c. 2 (Paris: Librairie Ernest Leroux, 1932), 116.
- 28 Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, Tomb A 8, Nabataean No. 4, 1: 148-151.
- 29 Yâkût [al-Hamavî], *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: 1979), 4: 338 ve bkz. Jaussen ve Savignac, *Mission archéologique en Arabie*, 1: 150. Sonraki dönem için ayrıca bkz. Franz Altheim ve Ruth Stiehl, *Die Araber in der alien Welt* (Berlin: Walter de Gruyter, 1968), 5/1: 305-316.

merkeziydi.³⁰ Kuzey Arabistan'daki Yahudi varlığının kanıtları son zamanlarda S. Noja tarafından toplanmıştır.³¹

Güneş Saatli Nabatî Altarı: Louvre AO 3025 (Resim 2).³²

Şam yakınlarındaki Zümeyr'de bulunan altıgen Nabatî sunağı genel hatlarıyla bilinmektedir. Eserdeki yazıt, sunağı M.S. 94 yılına³³ tarihlendirmektedir. Sunağın altı yanının eksiksiz fotoğrafları erken bir tarihte³⁴ yayınlanmış, bununla birlikte son zamanlarda güzel modern fotoğrafları da ortaya çıkmıştır.³⁵

Resim 2. Güneş saati eklentili Nabatî altarı. Louvre Müzesi (Paris) Env. No. AO 3025

30 *Encyclopedia of Islam*, c. 4 (Leiden: 1978), 1137-1143.

31 Sergio Noja, "Testimonianze epigrafiche di Giudei nell'Arabia settentrionale," *Bibbia e Oriente (Brescia)* 21 (1979): 283-316; güneş saati için bkz. 290-291.

32 Louvre Müzesi kayıtlarına baktığımızda ilgili eser, M.S. 100-324 yılları arasında tarihlenmiştir. Zümeyr/ Cippe'de keşfedilen eser, Nabatî cenaze nesnesi olarak değerlendirilmiştir. Detaylıca süslenmiş olan sunağın yüksekliği 116 cm, genişliği ise 42 cm'dir. Eser, kireçtaşından imal edilmiş olup 1897 yılında müze envanterine satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Eserin üzerinde Aramice yazıtlar bulunmaktadır (Çevirmenlerin notu).

33 *CIS II*, No. 161, 190-193, pl. XXIII, bkz. C. Clermont-Ganneau, *Recueil d'archéologie orientale*, c.1 (Paris: Librairie Ernest Leroux, 1888), 48-74; *JA* 5 (1885), 324; Eduard Sachau, "Eine Nabatäische Inschrift aus Dmêr," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 38, 3/4 (1884): 535-542. Gibbs'e rağmen sunak, Cippe'den değildir!

34 Charles Simon Clermont-Ganneau, *Album d'Antiquités orientales. Recueil de Monuments inédits ou peu connus* (Paris: Librairie Ernest Leroux, 1897), pl. XLII.

35 *Die Nabatäer. Erträge einer Ausstellung im Rheinischen Landesmuseum Bonn*, ed. G. Hellenkemper Salies (Bonn: Rheinland Verlag, 1981), levha 66-67.

Yayınlanan fotoğraflarda görünmese de J. Starcky'nin³⁶ belirttiği gibi, sunağın üst, yatay yüzeyine oyulmuş bir güneş saati vardır. İlgili güneş saati, üç adet gün eğrisi ile birlikte yarım küre biçimindedir. Starcky, güneş saatinin sunağa daha sonraki bir tarihte eklenmiş olduğunu varsaymaktadır. Mille Annie Caubet tarafından temin edilen ve burada yayınlanmış fotoğraftan görüleceği üzere bu kesinlikle doğrudur. Zümeyr'deki³⁷ kiltte, taşın sunak olarak kullanılmasını güneş saati fonksiyonu ile bağdaştırmak zor olurdu. Fakat saatin tasarımı incelendiğinde Nabatî devrinden hemen sonra eklenmiş olması gerektiği belirtilebilir.

Gibbs,³⁸ güneş saatleri kataloğuna AO 3025'i dâhil etmiş ve güneş saatini detaylı ölçümlerle (kürenin yarıçapı: 75 mm) tam bir biçimde tanımlamış ise de, biz burada sunağın üst yüzeyinin fotoğrafını güneş saatini gösterir biçimde ilk kez yayınlıyoruz. İşaretler, Gibbs'in ölçümleri gibi açıktır fakat bu durumdaki enlem hesaplamaları daha karmaşıktır. Zümeyr, 33° 37' K enleminde konumlanmaktadır ancak gnomon'un uzunluğu yine bilinmemektedir. Bu gibi bir enlem için doğru bir saat yapabilmek için 7 cm'den biraz daha uzun bir gnomon gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Müze Koleksiyonları / Museum Collections

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi (İstanbul), Env. No. 7659, 7664

Louvre Müzesi (Paris), Env. No. AO 3025

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Altheim, Franz ve Ruth Stiehl. *Die Araber in der alien Welt*. Berlin: Walter de Gruyter, 1968.

Bossert, Helmuth Theodor. *Altsyrien: Kunst und Handwerk in Cypren, Syrien, Palästina, Transjordanien und Arabien von den anfängen bis zum völligen aufgehen in der griechisch-römischen kultur (Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises III)*. Tübingen: Wasmuth, 1951.

Cantineau, Jean. *Le Nabatéen*. Paris: Librairie Ernest Leroux, 1932.

Clermont-Ganneau, Charles Simon. *Recueil d'Archéologie orientale*. Paris: Librairie Ernest Leroux, 1888.

36 Jean Starcky, *Un Royaume aux Confins du Désert. Petra et la Nabatène* (Lyon/Paris: Museum de Lyon, 1979), 94-95'te tarif edilmiştir.

37 Bkz. Starcky, a.g.yer.

38 No. 1066 G, 180.

- Clermont-Ganneau, Charles Simon. *Album d'Antiquités orientales. Recueil de Monuments inédits ou peu connus*. Paris: Librairie Ernest Leroux, 1897.
- Encyclopedia of Islam*. 4:1137-1143. Leiden: Brill, 1978.
- Die Nabatäer. Erträge einer Ausstellung im Rheinischen Landesmuseum Bonn*. Edited by G. Hellenkemper Salies. Bonn: Rheinland Verlag, 1981.
- Gibbs, Sharon L. *Greek and Roman Sundials*. Yale Studies in the History of Science and Medicine, 11. New Haven / London: Yale University Press, 1976.
- Harman, Ömer Faruk. "Hicr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17: 454 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
- Healey, John F. "The Nabataeans and Madâ'in Sâlih. *Atlat* 10 (1986): 108-116.
- Jaussen, Antonin ve Raphaël Savignac. *Mission archéologique en Arabie*. Paris: Ernest Leroux, 1909-1914.
- Jaussen, Antonin ve Raphaël Savignac. "Antiquités religieuses dans l'Arabie du Nord. Un Sanctuaire Lihyanite." *Revue biblique* 6 (1909): 576-592.
- Kaplan, Davut. "Antik Çağ'da Zaman, Konik Güneş Saatleri ve Smintheion Örneği." *Anadolu/Anatolia* 35 (2009): 90.
- Lidzbarski, Mark. *Ephemeris für semitische Epigraphik III* (1909-1915). Gießen: J. Ricker, 1915.
- Noja, Sergio. "Testimonianze epigrafiche di Giudei nell'Arabia settentrionale." *Bibbia e Oriente (Brescia)* 21 (1979): 283-316.
- Parr, Peter J., Harding, Gerald Lankester ve John E. Dayton. "Preliminary Survey in N.-W. Arabia, 1968." *University of London Institute of Archaeology Bulletin* 10 (1971): 23-61.
- Sachau, Eduard. "Eine Nabatäische Inschrift aus Dmêr." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 38, 3/4 (1884): 535-542.
- Starcky, Jean. *Un Royaume aux Confins du Désert. Petra et la Nabatène*. Lyon/Paris: Musée de Lyon, 1979.
- Yâkût [al-Hamavî]. *Mu'cemü'l-büldân*. Beirut: 1979.
- Winnett, Frederick Victor ve William LaForest Reed. *Ancient Records from North Arabia*. Toronto: University of Toronto Press, 1970.

Elektronik Kaynaklar / Electronic Sources

- Encyclopedia Britannica*. "Gnomon." Erişim 1 Haziran 2022. <https://www.britannica.com/technology/gnomon-timekeeping-device>

EKLER / APPENDIXES

Ekler bölümündeki iki fotoğraf çevirmenler tarafından çekilmiş olup, çevirisini yaptığımız J. F. Healey'in makalesinde yer almamaktadır.

Ek 1. Nabatî güneş saati, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi (EŞEM)
Env. No. 7664

Ek 2. Kırmızı kum taşından imal edilmiş kabartmalı sütun parçası, el-Ulâ.³⁹
Yükseklik 36,5 cm, Genişlik 34 cm. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi (EŞEM),
Env. No. 7659

39 İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi'nde teşhir edilen ilgili eser, müze etiketinde Medâin-i Sâlih'e ait olduğu belirtilmiştir. Ancak dipnot 8'de vurgulandığı üzere eser, Medâin-i Sâlih'e 20 km uzaklıkta bulunan el-Ulâ'ya aittir.